

UOT 81

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN DRAM ƏSƏRLƏRİNDƏ
İSİM KÖKLƏRƏ ETİMOLOJİ BAXIŞ

Zülfüyyə KƏRİMOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 21 dekabr 2023; çapa qəbul edilmişdir: 13 fevral 2024; online-da çap edilmişdir: 21 mart 2024.

Received: 21th of December, 2023; accepted: 13th of February, 2024; published online: 21th of March, 2024.

Açar sözlər: *isim kök, səs keçidləri, morfem, derivasiya, etimologiya*

Giriş

Dil cəmiyyətlə birlikdə yaşayır və inkişaf edir. Dilin ictimai hadisə olması da bu amillə bağlıdır. Dil yaranandan onun lüğət tərkibi yaranmış, inkişaf etmiş, təkmilləşmişdir. Xalqların həyat və məişətindən asılı olaraq bu proses formalaşmışdır.

Hər bir dilin lüğət tərkibinin özülünü kök sözlər təşkil edir. İsimlər ən qədim söz qruplarındanır. Türk dillərinin kök sözləri haqqında ilkin məlumatlar XI əsrdə yaşamış Mahmud Kaşğarının “Divanü-lüğət-it-türk” əsərində verilmişdir. Bu əsər türk dünyasının ilk ensiklopediyası, dil məlumatı kitabıdır. M.Kaşğarlı qədim türk sözlərinin müxtəlif türk tayfaları arasında fərqli şəkildə, mənada işləndiyini göstərmişdir.

Türkologiyada belə hesab edilir ki, ilkin söz kökləri ad-fel quruluşunda olmuşdur. Adətən türkologiyada *V* (sait), *CV* (samit+sait), *VC* (sait+samit), *CVC* (samit+sait+samit) heca tipləri türk sözünün ən qədim formaları kimi şərh edilir. Dünya dilçiliyində kök sözlərin statistikasına haqqında fərqli fikirlər mövcuddur. Adətən, türk dillərində üç minə yaxın kök sözün olduğu ehtimal edilir [13, s.11-16].

Etimologiya hər bir xalqın tarixi keçmişinin, inkişaf qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Kök sözlərin qədim formasını müəyyənləşdirmək üçün ciddi etimoloji araşdırmaların aparılması gərəkdir. Etimologiya geniş müqayisələr, qarşılaşdırmalar tələb edən bir sahədir. İndi isə bir sıra isim köklərin etimologiyasına nəzər salaq.

1.Ümumi anlayış ifadə edən isimlər

“Dadaş, qonaqdan təvəqqe elə ki, əvvəl qabaqca məni diriltsin; çünki elə mən də ölü kimi bir şeyəm” [17, s. 399].

Qonaq: Azərbaycan dilində “görüşmək üçün və ya başqa bir məqsədlə birinin evinə gələn adam” deməkdir: *Naçalnik yanına gələn qonaqlar ilə düşmüşdilər Hacı Namazalının evində.* C.Məmmədquluzadə [3, s. 177]. Türk dilində yazılmış qaynaqlarda bu söz *konak* “qonaq qəbul edilən yer, müsafirxana; müsafir” mənalarında işlənmişdir. “*Konak*: 1. konuk olunan yer, menzil, müsafirhane. 2.misafir” [23, s. 2626-2627]. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu söz Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində *qonax//qonağ//qonəğ//qonəx//qunağ* variantlarındadır [6, s. 58].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında *qonaq//qonuq* şəklində işlənən bu söz yüksək

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: zulfuyyasuleyman@gmail.com

dəyər simvolizə etmişdir: *Qonağı gəlməyən qara evlər yıqılsa, yeg. Qonağı gələn qara evlər dikilsə yeg (Qonağı gəlməyən böyük evlər yıqılsa, yaxşıdır. Qonağı gələn böyük evlər qurulsə yaxşıdır)* [20, s. 41]. Qonaq və ev sahibi ilə bağlı motivlər özünü “Oğuznamə”də də göstərmişdir. Nümunə: *Qonaq yedigün (yedyini) bilməzsə, ev issi xərcin bilir; Qonağın əbləhi oldur ki, ev issini (ev sahibini) ağırlaya* [18, s.142-148].

Qədim mənası “yerli olmayan, kənardan gələn” deməkdir. Qonmaq feli ilə kökdədir. Gəlmə adam kiminsə evində qonur, qonaq qalır. Sinonimi tünərgə sözü olub, “*ge-cələmək*” deməkdir. *Tünərgə* sözündəki *tün* gecə mənasını ifadə etmişdir [8, s.167].

Qədim türkdilli abidələrdə *qonaqlamaq//qonuqlamaq* (“qonaq etmək” mənasında) işlənmişdir. **Konaklamak:** *Misafir edip, ağırlamak. Hayr için çün konukladım ben seni* [23, s. 2644]. Bundan əlavə, bu söz müasir Türk dilində *gecekondu*, müasir Azərbaycan dilində isə *gecəqondu* sözünün tərkib hissəsi olaraq mühafizə olunmuşdur.

“On beş il bundan irəli həmin otaqda mən də səni oxumuşam” [17, s. 386].

Otaq: Çağdaş türk dillərində, əsasən, *otax //odaq // otağ // otau // odak // oda // odu // odağ // otoo // otuu* variantlarındadır. Türk dilində oda “otaq”; *otak//otağ* “böyük çadır, alaçıq” deməkdir [14, s.128]. Azərbaycan dilində “mənzilin, evin divar və ya arakəsmələrlə bir-birindən ayrılmış qisimlərindən hər biri” [3, s. 532]. Baba Məhərrəmlinin qeyd etdiyinə görə, qədim türk dillərində *otay//otaq//oda* “mənzil”, “çadır, alaçıq” mənalarını bildirmişdir [14, s.128]. Bu faktlara əsasən görünür ki, oda//otaq sözləri eyni kökün fonosemantik parçalanmış variantlarıdır. Bu öz təsdiqini “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı bu nümunədə də tapır: *Qaçdılar, Beyrəgi odasına yetürdilər. Cübbəsini üzərinə örtüldilər*” [20, s. 38].

F.Cəlilov “otaq” sözünün od kökündən yarandığını və od anlamını ifadə etdiyini qeyd edir [7, s. 143]. H.Mirzəzadə otaq isminin otur* felindən yarandığını, köklə şəkilçinin qovuşub daşlaşdığını göstərir: Otaq=otur + aq [16, s. 60]. B.Məhərrəmlinin fikrincə, otaq isminin *ot//od* ocaq* kökündən yaranması ehtimalı daha doğrudur. Yəni həmin söz *ot//od* kökü ilə aq* sözdüzəldici şəkilçisinin birləşməsindən yaranmışdır: od+aq>otaq [14, s. 131]. Otaq sözü əvvəllər “çadır” mənasında olmuş, Səfəvilər dövründə həm “çadır”, həm də “otaq” mənasında işlənmişdir. H.Zərinəzadə belə hesab etmişdir ki, otaq sözünün kökü oturaq sözündəndir. Burada aq* şəkilçisi yer (məkan) bildirən şəkilçi olaraq oturmaq yeri* anlamını ifadə edən otaq sözünü yaratmışdır [21, s.134].

Beləliklə, otaq ismi əvvəllər bir çox mənaları ifadə etsə də, sonralar bu sözdə mənə daralması baş vermişdir.

“*Dadaşım yalan deyir, ağam gedib bazara*” [17, s. 386].

Yalan: Yalan ismi al* hiylə, yalan kökündən yaranmışdır. Al* kökü qədim türk yazılı abidələrində işlənmişdir. Al* aldatma, düzen, tuzak, hile deməkdir [22, s.119]. Mahmud Kaşğarlının lüğətində bu isim yalğan şəklindədir [11, s. 39].

T.Hacıyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında al kökünün “hiylə” mənasında işləndiyini, yalan, yaltaq sözünün də bu köklə bağlı olduğunu qeyd etmişdir [9, s.109].

“*Bə bir də, ey camaat, bunu da bilin və eşidin ki, yer üzündə pərvərdigari-ələm nə qədər şəhərlər və kəndlər xəlq edib, hər nə qədər vilayətlər yaradıb onlar cəməsi elmin sayəsində çoxdan işıqlıq ələminə daxil olublar; məhz qalib Danabaş kəndi*” [17, s. 489].

Kənd: B.Əhmədov qeyd edir ki, soğdaq dilinə məxsus sözdür. Soğdaqlar indiki Özbəkistan ərazisində yaşamışlar, dilləri hind-ari dillərinin İran yarımqrupuna daxil idi. Şəhər mənasını ifadə etmişdir [8, s. 140].

Azərbaycan dilində kənd “əhalisi əsasən kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan, şəhərdən kiçik yaşayış məntəqəsi” deməkdir. Nümunə: *Yeddi kənd, üç şəhər görürəm ancaq; Bu dağın başından bir baxışla mən* (B.Vahabzadə) [2, s. 681].

Türk dilində *kənt//kent* variantlarında işlənmişdir [6, s. 72]. Bəzi türk dillərində işlənən kənd tərkibli *başkənd//başkent* sözü “paytaxt” anlamındadır. Orxon-Yenisey abidələrində

kend (“şəhər”) formasında işlənmişdir: kend uluş “şəhər və kənd” [12, s. 242].

Kənd sözü komponent kimi də aktiv şəkildə işlənir. Qədim Kaşğar şəhərinin əvvəlki adı Ordu-Kənd olmuşdur. Azərbaycanda da yer adlarında kənd komponentli toponimlər vardır. Nümunə: Köhnəkənd (Laçın), Çaykənd (Şuşa), Mollakənd (Kürdəmir), Babıkənd (Füzuli), Qasımkənd (Xızı) və s.-dir.

Müasir türk dilində *kent//kənt* isminin qədim semantikasi şəhər anlamında mühafizə olunmuşdur. Lakin Azərbaycan dilində məna dəyişməsi baş vermişdir. Belə ki, əvvəllər şəhər anlayışı bildirən bu söz müasir dövrdə kənd anlayışını ifadə edir.

Əsasən, orta əsrlərdə *qala//kala* sözü də şəhər anlamını ifadə etmişdir. İndi də bəzi türk mənbələrində *qala//kala//kale* “şəhər” mənasındadır. Yapon dilindəki *ke** “kənd, doğma yer” kök morfemi kənd və köy sözlərinin praformasıdır. Yəni eyni kök morfemdən *ke//kə//kö//kü* allomorfları nəticəsində “kənd” anlayışı bildirən sözlər təşəkkül tapmışdır [14, s. 231-248].

“Hacı ağa, and olsun Allaha mən ona təəccüb eləyirəm ki, bu zalım oğlu bizim dili bilməyə-bilməyə dəliləri necə müalicə edəcək?” [17, s. 520].

Ağa: Azərbaycan dilində “sahib, yiyə, hakim, seyid” deməkdir. Bu yerlərin ağası zəhmətkeşlərdir. İnsan bütün varlığın ağasıdır, hakimidir. M.İbrahimov [1, s. 53].

Bu sözün *ağ** felindən yarandığı ehtimal olunur. *Ağ** feli Azərbaycan dilinin şivələrində işlənərkəndir. *Ağmax** (Füzuli) - qalxmaq, çıxmaq [5, s.15].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “böyük qardaş, ata, sahib” mənələrindədir. Nümunə: “*Qatar-qatar dəvələrini sorar olsan, Ağam Beyrəgin yüklədiyidi*” [20, s. 50].

Qeyd etmək lazımdır ki, ağa sözünün ən qədim mənələrindən “ata”, “böyük qardaş” mənələri Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində mühafizə edilmişdir. Nümunə olaraq, Laçın, Zəngilan şivələrində *qağa* sözü “ata, böyük qardaş” mənələrindədir. Türk yazılı qaynaqlarında ağa sözü bu mənələri ifadə etmişdir: 1) “**ata**”: *Ünüm anla benim sözüm dinle ağam Kazan, sağına baktın kaskas güldün...*; 2) “**əfəndi**”; “**böyük**”; “**əmir**”: *Benim sen hem padişahımsın, hem ağam* [23, s.25].

Ağa isminin müxtəlif tarixi mərhələlərdə semantik inkişafını izlədikdə, məlum olur ki, bu söz türk dillərində “ucalıq, ehtiram” mənasını bildirmişdir. Müasir türk dilində isə ağabey “böyük qardaş” deməkdir. Azərbaycan dili dialektində *ağanənə//ağainnə* “uşağın ata nənəsi” deməkdir. Nümunə: *Atanın anasına bizdə ağanənə deyarix* [4, s.18]; *Mən ağainnəmi görməmişəm* [5, s.13]. Ağacan sözü “nənə”, ağbajı sözü isə “dayı arvadı” deməkdir [5, s. 13-14]. Ağa sözü fars dilində “böyük qardaş”; “xanın qardaşı və ya əmisioğlanları”; “hökmran, hakim”; “el və qəbilə başçısı” mənələrində işlənmişdir. H.Zərinəzadə qeyd edir ki, ağa sözü türk dillərindən fars dilinə keçmişdir [21, s.135-136]. Əski Misir mifologiyasında da ağa sözü ilə bağlı özünəməxsus uyğunluq özünü göstərir. Belə ki, yer allahının adı Aker olmuşdur.

Tədqiqatlar göstərir ki, ağa isminin işlənmə arealı çox genişdir. Belə ki, bolqar dilində *kaka* “böyük bacı”, daqur. *akaa//ahe* “böyük qardaş”, qədim hind dilində *akka* “ana”, monqol-xalxa. *avqa* “əmi” (“ata xətti üzrə”), xamniqan dilində egeçi “böyük bacı”, saamca *akka* “qadın”, şumer dilində isə *aqa* “ata” mənələrini ifadə edir [14, s. 290]. Eyni zamanda, kürd dilində işlənən *daqa* sözünün “ana” mənasını ifadə etməsi ilə də bir daha aydınlaşır ki, ağa ismi geniş işlənmə dairəsinə malikdir və müəyyən bağlılıq mövcuddur. Azərbaycanda xanlıqlar dövründə kübar, əsil-nəcabətli qadınlar “ağa” titulu daşıyırdılar. Bu fakt Azərbaycan dilində işlənən Ağabəyim ağa, Gövhər ağa qadın adlarında özünü əks etdirir.

“*Qardaş, adam işiq gələn yerə papağını tıxmaz*” [17, s. 480].

İşiq: İşmaq feilindən düzəlmiş isimdir. Parıltı, od anlamı ilə bağlıdır. Bəşir Əhmədovun fikrincə, işiq sözü semantik baxımından *is* (isti) kökünə gedib çıxır [8, s.135]. Bəzi türk dillərində *ışık** variantındadır. İşiq ismi etimoloji cəhətdən *yış-//ış-* “ışiq, parlamaq” sinkretik kökündən yaranmışdır [15, s.183].

Qədim türk qaynaqlarında bu sözə yaşuk* şəklində rast gəlinir. Yaşu* feili “işiq-
lanmaq”, yaşna* feili “parlamaq” mənalarını daşımışdır. Nümunə: *Yaşun yaşnadı- şimşək
parladı* [11 s.277]. Ümumi olaraq demək olar ki, qədim mənbələrdə bu sözün əksər for-
malarının əvvəlində y samiti işlənmişdir. Müasir Azərbaycan dilində işlədilən işartı,
işildamaq sözləri də bu qəbildəndir.

2. Qohumluq anlayışı ifadə edən isimlər

“*Genə də deyirəm ki, Gülbahar bizim bacımızdı, gərək biz üçümüz də səy, tələş
edək ki, bacımız bədbəxt olmasın*” [17, s. 445].

Bacı: 1. Azərbaycan dilində “bir ata-anadan, yaxud bir atadan və ya bir anadan olan
qızların bir-birinə və ya qardaşlarına olan qohumluq münasibəti”: deməkdir. Nümunə: 1.
Doğma bacılar. 2. Tanış olmayan qıza, qadına ehtiramla müraciət:

Ey atalar, analar, ey gəlinlər, bacılar, Az keçər, bahar kimi ürəyiniz açılar (S.Rüs-
təm) [1, s.196].

Türk dilində “böyük bacı”; “dayə, bir evdə uzun müddət çalışan yaşlı xidmətçi
qadın” mənalarını verir. Əski türkcədə bacı “təriqət şeyxlərinin arvadı” mənasında da iş-
lənmişdir. [22, s. 325]. *Makbule bacı, hadi düş önümüze de göster muhtarın evini. Daha
yapılacak çok işimiz, uğranacak çok kasabamız, köyümüz var, bacım!* [24]. Türk dilinin
Qara dəniz şivələrində paçi “qız uşağı” mənasını ifadə edir [14, s. 260]. Türk dilində bacı
sözünün mənası qız qardaş (kız kardeş) birləşməsi ilə ifadə olunur. Azərbaycan dilinin
danışq dilində hörmət əlaməti olaraq qadınlara müraciət olaraq da işlənir. Azərbaycan
dilinin dialekt və şivələrində *bacı//baci//boci* fonovariantlarındadır.

Ə.Rəcəblinin fikrincə, bacı sözü bac sözündən yaranmışdır, bac* vergi mənasında
işlənən söz olmuşdur. Bacı sözü -ı morfemini qəbul edərək “başqasına verilən” məfhu-
munu ifadə etmişdir [19, s. 222].

“*Hərəsinin əlində bir tikə qara çörək gah “vay dədə!” – deyib ağlayırlar, kah
çörəyi ağızlarına basıb, iştaha ilə yeyirlər*” [17, s. 513].

Dədə: Azərbaycan dilində “ata” deməkdir. Nümunə: *Dədəm öldü, mən də qaldım
on altı-on yeddi yaşında* (Ə.Haqverdiyev). *Dədə, mən məktəbə getməyəcəyəm, orada
molla adamın falaqqaya salıb döyür* (S.S.Axundov) [1, s. 568]. “Kitabi-Dədə Qorqud”
dastanında “ata, yaşlı adamlara hörmət mənasında müraciət, ləqəb” mənalarında işlən-
mişdir. Nümunə: «...*Dədəm Qorqud gəldi, oğlana ad qodı... Sən oğlını «Bamsam deyü
oxşarsan; bunun adı Boz aygırlıq Bamsı Beyrək olsun! Adını bən dedim, yaşını allah
versün!»* [20, s.8]

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında işlənmiş dadı sözü fonoloji baxımdan dədə sözü
ilə yaxınlıq təşkil edir. Burada dadı sözü “dayə, tərbiyəçi” mənasında işlənmişdir. Nümunə:
*Mərə, dadı, mən avçı degiləm, bəg oğlu bəgəm, həp sizə - dedi; Əmma mən Banıçıçəgin
dadısıyam* [10, s.70].

C.Qəhrəmanov “Əsrarnamə”də “dədə” sözünün “ata”; “təriqət başçısı” mənalarında
işləndiyini göstərmişdir [12, s. 68]. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda Səfəvi
dövlətinin hakimiyyəti dövründə dədə titulu olmuşdur. Bu titullu şəxslər dövlət başçısının
əsas məsləhətçilərindən biri olmuşdur.

Azərbaycan dilinin folklor nümunələrində dədə sözü öz anlamını ifadə etmişdir.
Nümunə:

*Dədəm öyü, yas öyü
Dədəm tikdi yas öyü.
Qardaş-qardaş deməkdən,
Oldum ocaq kösöyü.*

(bayatı)

B.Əhmədovun ehtimalına görə, bu söz türk mənşəli dad (dadızdır, dadlı...) sözüdür. Qidalandıran deməkdir [8, s. 80].

Azərbaycan dilində aşiq adlarının əvvəlində dədə sözü işlənir və bu söz “ustad aşiq” mənasını ifadə edir. Dədə sözü ağsaqqal, müdrik mövqeyini özündə ehtiva edir.

“*Qardaş, axır gün günorta ki olub, niyə vaxtlı-vaxtında cəm olursunuz ki, adamın üzünə söz gəlməsin?*” [17, s. 549].

Qardaş: Azərbaycanca dilində 1. “Bir ata-anadan, yaxud yalnız bir atadan və ya bir anadan olan oğulların bir-birinə, yaxud bacısına nisbətən hər biri” mənalərini ehtiva edir. Nümunə: “*..Bir şəhər beş qardaşın xanlığına parçalandı*” (M.Araz), 2. məc. “səmimi dost” *..Sağımda, solumda məsləkdaşlarım; Fikir qardaşlarım, qan qardaşlarım* (X.R.Ulu-türk). [3, s. 56]. Azərbaycan dilinin Bakı dialektində bu sözün qərdeş//qədəş variantı işlənir. C.Qəhrəmanov “Əsrarnamə” də qardaş sözünü qərindəş formasında ifadə etmişdir [12, s. 92].

Bir çox qaynaqlarda qardaş sözünün qarın ismi ilə -daş şəkilçisinin birləşməsindən yarandığı göstərilir: qarın+daş. Yazılı abidələrdə üç cür təsadüf edilən *-daş, -taş, -diş* variantlarında işlənmiş -daş şəkilçisi “yoldaşlıq, həmrəylik” mənasını bildirmişdir. Bu şəkilçi əksər türk dillərində ortaq şəkildə işlənmişdir. -daş şəkilçisi da+eş hissələrindən ibarətdir, -da ismin yerlik halı, -eş isə “yoldaş, ortaq” deməkdir. Bu variantlara daxil olan -diş şəkli müasir dilimizdə olduğu kimi “Kitabi-Dədə Qorqud” un dilində təsadüf edilir. Nümunə: “*...İki qardaş bir-birinə sağdış oldular*” [16, s. 57-58].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “bacı” və “qardaş” mənalərindədir. Nümunə: “*Aydan arı, gündən görklü qız qardaşın Banıçıçəgi Bamsı Beyrəgə diləməgə gəlmişəm!*” [20, s.8]. Bu abidənin dilində qardaş sözü, həm də qarındaş formasındadır. Nümunə: “*Sən mənim əlümi sağaldı gör, tənriinin buyruğıla, peyğəmbərin qövlilə qız qarındaşı Beyrəgə verəyin!*” [20, s.17]. Baba Məhərrəmli qeyd edir ki, karındaş qardaş isminin ən qədim formalarından biridir. Uzun müddət türk dillərində bu sözlər hər iki formada paralel şəkildə işlənmişdir. Ancaq sonradan bir çox türk dillərində qarındaş “bir anadan olan qardaş” mənasında verilmişdir [14, s.85]. Qardaş sözünün mənası ilə əlaqədar folklor nümunələrimizdə kifayət qədər materiallar mövcuddur. Nümunə: *Qardaş dar gündə dayaqdır* (Atalar sözü). *Sel gedər daş qalar, El gedər qardaş qalar* (Atalar sözü). *Yoldan irəli – yoldaş, evdən irəli – qardaş* (Atalar sözü) [25].

Nəticə

Bütün bu faktlara əsasən qeyd etmək lazımdır ki, müasir Azərbaycan dilində işlənən və quruluşca sadə hesab edilən sözlərin bir hissəsi tarixən derivasiya (sözdüzəltmə) nəticəsində meydana gəlmişdir. Tədricən dil inkişaf etdikcə samit və sait səslərin müxtəlif kombinasiyaları fərqli söz kökü modellərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Paralel olaraq, tarixən fonetik səviyyədə baş verən parçalanmalar kök morfemlərin sürətli inkişafını təmin etmişdir. Eyni zamanda, semantik dəyişmə də təkamül prosesinin istiqamətləndirici amillərindən biri olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, I cild, 744 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, II cild, 792 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, III cild, 671 s.
4. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1964, 479 s.
5. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 568 s.
6. Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı: Elm, 1990, 284 s.
7. Cəlilov F. Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. Bakı: Maarif, 1988, 285 s.

8. Əhmədov B. Etimologiya lüğəti. Araşdırmalar, mülahizələr. Bakı: Altun kitab, 2015, 288 s.
9. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: Elm, 2015, 475 s.
10. “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti. Bakı: Elm, 1999, 203 s.
11. Kaşğarlı M. Divani-Lüğət-it türk, Bakı, Ozan, 2006, III cild, 400 s.
12. Qəhrəmanov C. Əsrarnamə. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1964, 145 s.
13. Məhərrəmli B. Azərbaycan dilində isim kökləri. Bakı: Elm, 2018, 138 s.
14. Məhərrəmli B. Türk dillərində isim köklərində leksik-semantik inkişaf. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 399 s.
15. Məhərrəmli B. Dünya dillərində homogen sözlər. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2016, 304 s.
16. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1990, 376 s.
17. Məmmədquluzadə C. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, I cild, 663 s.
18. Oğuznamə. Bakı: Yazıçı, 1987, 221 s.
19. Rəcəbli Ə. Qədim türk yazısı abidələrinin dili. I hissə. Bakı: Nurlan, 2006, 648 s.
20. Tanrıverdi Ə. “Kitabi-Dədə Qorqudun”un obrazlı dili. Bakı: Nurlan, 2006, 144 s.
21. Zərinəzadə H. Fars dilində Azərbaycan sözləri (Səfəvi dövrü). Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1962, 435 s.
22. Farabi. Büyük Türkçe Sözlük. 4041 s. ([https://turuz.com/storage/Dictionary/2011/0158Buyuk_turkce_sozluk_\(4041\)\(9.957KB\).pdf](https://turuz.com/storage/Dictionary/2011/0158Buyuk_turkce_sozluk_(4041)(9.957KB).pdf))
23. Tarama sözlüğü. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi// I , IV c. 1996, s. 631-643
24. <https://www.edebiyatdefteri.com/56067-gordesli-makbule-ve-adina-yakilan-agitlar/>
25. <https://modern.az/news/254846/>

Резюме

Зульфия Каримова

Этимологический взгляд на корни существительных в драматургических произведениях Джалила Мамедкулизаде

Языковые процессы по своей социальной природе тесно связаны с этническими процессами. Хотя тюркские языки в процессе развития отражают взаимосвязанность и параллелизм, процесс дифференциации со временем усилился. Тот факт, что корни слов в турецких языках многовариантны, объясняется диалектными различиями. Содержание этимологии составляет процесс фонетического, лексико-семантического, а также морфологического преобразования, т.е. реконструкции. Учет соответствующих звуковых замен, звуковых переходов и смыслового сходства является одним из основных вопросов этимологических исследований. Этимология азербайджанского языка также связана с историей и этногенезом азербайджанского народа. Фонологические и морфонологические исследования помогают выявить богатый факт для этимологических исследований. Асемантизация – один из важных морфологических процессов, который проявляется в развитии корней слов в азербайджанском языке. В процессе асемантизации исходное значение и форма слова сохраняется в другом слове. Древние словоформы претерпели различные морфологические изменения, большинство из них стали асемантическими. В современных турецких языках появилось множество фузализированных производных слов, т.е. производных. Процесс деривации был одной из основных тенденций в развитии турецких корневых морфем. Эти процессы происходили взаимосвязанно, один формировал другой. Проблема корневых слов явно связана с происхождением языка. Проблема происхождения языка всегда была одной из самых актуальных проблем мирового языкознания. По мере усиления интеграции тюркских языков процесс появления общих черт ускоряется, тогда как различные аспекты постепенно ослабевают. Звуковые переходы являются важным фактором в иерархии развития языка. Корни, принадлежащие тюркским языкам, сохранились в древних письменных источниках. Историко-этимологический анализ некоторых многосложных существительных, используемых в азербайджанском языке, показывает, что они образовались от односложных

корней. В статье рассматриваются корни слов азербайджанского языка, в основном корни существительных. Особенно это проявилось в этимологическом аспекте. Звуковые переходы и фонетические явления сыграли фундаментальную роль в морфологической эволюции словоформ.

Ключевое слово: *основа существительного, звуковые переходы, морфема, словообразование, этимология*

Summary

Zülfüyya Karimova

Etymological view of noun roots in Jalil Mammadguluzade's drama works

Language processes are closely related to ethnic processes by their social nature. Although the Turkic languages reflect interconnectedness and parallelism in the process of development, the process of differentiation has increased over time. The fact that word roots in Turkish languages are multivariant is explained by dialect differences. The process of phonetic, lexical-semantic as well as morphological reformation, i.e. reconstruction, constitutes the content of etymology. Consideration of appropriate sound substitutions, sound transitions, and semantic similarity is one of the main issues in etymological research. The etymology of the Azerbaijani language is also related to the history and ethnogenesis of the Azerbaijani people. Phonological and morphonological studies help to reveal a wealth of facts for etymological studies. Asemanticization is one of the important morphological processes that manifests itself in the development of word roots in the Azerbaijani language. During the process of asemanticization, the original meaning and form of a word is preserved in another word. Ancient word forms have undergone various morphological changes, most of them have become asemantic. In modern Turkish languages, many fuselized derived words, i.e. derivatives, have appeared. The process of derivation has been one of the main trends in the development of Turkish root morphemes. These processes took place in a connected manner, one formed the other. The problem of root words is clearly related to the origin of the language. The problem of the origin of language has always been one of the most urgent issues of world linguistics. As the integration of Turkic languages becomes stronger, the process of emergence of common features accelerates, while different aspects gradually weaken. Sound transitions are an important factor in the developmental hierarchy of language. Roots belonging to Turkic languages have been preserved in ancient written sources. The historical-etymological analysis of some polysyllabic nouns used in the Azerbaijani language shows that they were formed from monosyllabic roots. The article examines the word roots of the Azerbaijani language, mainly noun roots. This has shown itself especially from the etymological aspect. Sound transitions and phonetic phenomena played a fundamental role in the morpho-logical evolution of word forms.

Key words: *noun root, sound transitions, morpheme, derivation, etymology*

Redaksiya heyətinin üzvü fil.e.d., prof. Cəlilov Firudin Ağası oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.